

א בקרבן מלא י
שמים ויהי אלהים
ואלה הן המעשים
והקולות אשר י
תשמעו ויהי אלהים
מגשמים על ארץ
אמר ויהי אלהים
ואלה הן המעשים
והקולות אשר י

מכילת תר-גום ידברתו

דילך - יום הניפורים

חידושים ופנינים
בפרשנות המקרא
מתרגום יפתח מן פניאל

הרב מאיר שפירד

פניני תרגום יונתן
הרב מאיר שפריר זצ"ל

מחבר הספר
"משמעות האותיות"

כל הזכויות שמורות
בכל ענייני הגיליון ניתן לפנות:

05832-628-54
0686762@gmail.com

לקבלת הגיליון במייל:
0686762@gmail.com

נשמח לקבל הארות והערות

קטת
עימוד ועיצוב

☎ 050-412-452-4
✉ Kesetgraf@gmail.com

נידוני הפרשה בתרגום יונתן

פרשת וילך

ד.....? להיכן הלך? ♦ וילך עשה

ה.....? מדוע אדם אמור לחיות כמנין שנות אבותיו? ♦ הן קרבו יציר לעוית

ז.....? מעשי האדם מקצרים ימיו

ח.....? האם נחסרו שנים משנותיו של משה רבנו?

ח.....? מדוע דוקא ג' צדיקים אלו מינו פרנס בימיהם?

ט.....? ויעמד עמוד העגן על פתח האהל ♦ האם ה' נראה למשה והושע באהל, או מחוצה לו?

י.....? הנך שוכב עם אבתך ♦ משמעות השכיבה עם האבות

יא.....? ואצר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה ♦ מדוע הצרות ממשיכות

יב.....? לאחר שקיבלו עליהם ישראל תשובה?

יט.....? ושמעם אתן מצד ארון ברית יי ♦ היכן היה מונח ספר התורה?

יום הכיפורים

יטז.....? וספך אהרן את שתי ידיו וידיו ♦ כיצד ניתן לסמוך עם ב' ידיים בין קרני השעיר?

יח.....? ונתן אתם על ראש השעיר ♦ כיצד הטעינו את העוונות על ראש השעיר?

יח.....? ואופן א' שבועה בשם המפורש שבביל לקשור הקטגורים לראש השעיר

יט.....? ואופן ב' השבעת הס"מ שלא יבטל הקרבן

כ.....? ושלח ביד איש עתני ♦ האם היו בוחרים דווקא איש שהגיע זמנו למות?

כא.....? ושלח את השעיר בעדבר ♦ מי היה דוחף את השעיר מהצוק? השליח, או הרוח?

פרשת וילך - יום הכיפורים

וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה • להיכן הלך?

(דברים לא, א) וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל:

בפסוק נסתם ולא נכתב מהיכן ולהיכן הלך משה?

המפרשים (אב"ע רמב"ן, ספורנו וחזקוני) פירשו שאחר שסיים את ענייני כריתת הברית הלך משה ממקום מגוריו באהל מועד אשר במחנה לוי למחנה ישראל, בשביל להיפרד מבני ישראל טרם לכתו, להודיעם שהוא מת ושלא יפחדו, ולחזק את לבם במינוי יהושע, ושישמחו בכריתת הברית.¹

ת"י מפרש באופן אחר:

וַאֲזַל מֹשֶׁה לְמִשְׁכַּן בֵּית אוֹלְפָנָא, וּמְלִיל ית פְּתַגְמֵיִא הָאֵלִין עִם כָּל יִשְׂרָאֵל:

[וילך משה לאהל בית התלמוד, וידבר את הדברים האלה עם כל ישראל]

מבואר בת"י שמשה הלך לבית מדרשו, בית מדרש זה אשר נטה אותו משה מחוץ לאהל

1. ולדעת האב"ע אף הברכות שנאמרו ביזאת הברכה: נאמרו בזמן זה שהסתובב משה במחנה ישראל. ראה באור החיים כאן ביאור נוסף שוילך משה אינה הליכה ממקום למקום, אלא היא הרגשת משה בלכת הנשמה ממנו, ארבעים יום קודם פטירתו כאמור בזה"ק (ח"א ריז).

מועד כנאמר (שמות לג, ז): "ומשה יקח את האהל, ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה, וקרא לו אהל מועד, והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה".

שם ישב משה ואמר את כל דברי הפרשה הזו ושם כתב עם יהושע את שירת האזינו, ויצא משם בשביל להשמיע לבני ישראל את שירת האזינו כנאמר בפסוק (דברים לב, מד): "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשִׁיעַ בֶּן נוּן". ומהיכן בא? בת"י שם: "וְאֶתֵּא מֹשֶׁה מִן מִשְׁכַּן בֵּית אוֹלְפָנָא". דהיינו שמשה הגיע מבית מדרשו שהיה שם עד מאורע זה, ואמר את דברי השירה הזאת באזני בני".

אולי רמז משה בהליכה זו לדברי חז"ל (שבת פג:): 'לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ואפילו בשעת מיתה'. שנאמר (במדבר יט, יד) זאת התורה אדם כי ימות באהל' - אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה".

הֵן קָרְבוּ יְמֵיךָ לְמוֹת • מדוע אדם אמור לחיות כמגין שנות אבותיו?

ומדוע דוקא יעקב דוד ומשה מינו פרנס בימיהם?

(דברים לא, יד) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יְמֵיךָ לְמוֹת
קְרָא אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְּבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד וְאַצְוֶנּוּ וַיִּלְךְ מֹשֶׁה
וַיְהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְּבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד:

מה פירוש הלשון 'הן קרבו ימיך למוות', להיכן הימים התקרבו? ומדוע לשון הק' ריבה מתייחס לימים ולא לאדם - 'הן קרבת למוות'?

בתרגום יונתן מתבאר הדבר:

תִּלְתָּא צְדִיקָא אֲתֵאֲמַדַּת קְרִיבוּתָא בְּמִיתָתָהוֹן מְטוּל דְּלָא מְטוּ
לְיוֹמֵי אֲבָתָתָהוֹן וְכָל חַד וְחַד מִנֵּי פְרָנְסָא בְּיוֹמֵיהּ, יַעֲקֹב אֲבוּנָן וְדוֹד
מִלְכָּא וּמֹשֶׁה נְבִיא, דְּהִכִּין בְּתֵיב וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה הֵא קְרִיבִין יוֹמֵךְ

לְמַמַּת קָרִי יַת יְהוֹשֻׁעַ וְתַתְּעִתְדוֹן בְּמִשְׁבֵּן זְמַנָּא וְאַפְקַדִינִיָּה וְאַזְל
 מִשֵּׁה וְיְהוֹשֻׁעַ וְאַתְּעִתְדוֹ בְּמִשְׁבֵּן זְמַנָּא:

[שלושה צדיקים נאמדה קריבה במיתתם מפני שלא הגיעו לימי אבותיהם,
 וכל אחד ואחד מינה פרנס בימיו יעקב אבינו ודוד המלך ומשה הנביא,
 שכן כתוב ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות קרא את יהושע והתיצבו
 באהל מועד ואצונו וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד]

ת"י מבאר שלשון הקריבה נאמרה אצל הצדיקים - שלא הגיעו ימיהם לימי אבותיהם, כלומר
 שהקריבה היא לשון התקצרות - שהימים התקצרו והגיעו אל סופם.

ולכן מתייחסת הקריבה אל הימים ולא אל האדם, כי הימים התקצרו מימי אבותיו.

ורואים כאן שאלמלא שקרבו שנותיהם למות, שנותיהם של צדיקים עתידות להיות כימי
 אבותיהם, ובחז"ל (הובא ברש"י בראשית כז, ב) משמע שדבר זה אינו רק אצל צדיקים אלא
 כל אדם אמור לחיות כשנות אבותיו, וכך ביארו את דברי יצחק אבינו כשנזדרז לחלק את
 הברכות: "וַיֹּאמֶר הַגֵּה נָא זְקַנְתִּי לֹא יִדְעָתִי יוֹם מוֹתִי".

*"אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו, ידאג חמש
 שנים לפניו, וחמש לאחר כן".*

כלומר לכל אדם יש לדאוג בהגיעו לפרק אבותיו, כיון שמנין שנות חייו עתיד להיות כמנין
 שנות חיי אבותיו.

ויש להתבונן הלא שנות האדם נקצבים לפי יעודו ותפקידו, ומדי שנה האדם נדון בראש
 השנה אם יחיה או ימות לפי מעשיו וזכויותיו ומה השייכות בין מנין שנות אבותיו למנין
 שנותיו?

והנה המקור לכל ענין זה הוא במשנה בעדויות (פ"ב מ"ט):

*"הוא הָיָה אוֹמֵר (רבי עקיבא), הָאֵב זֹכֶה לְבֹן, בְּנוֹי, וּבְכֹחַ, וּבְעֵשֶׂר,
 וּבְחֻכְמָה, וּבְשָׁנִים..."*

וברמב"ם שם מפרש:

“כלומר שיהיו ימי חייו קרוב מחיי אביו, לפי שכשהוא קרוב לו במזגו יהיה קרוב לו בימי חייו בלא ספק, ואלה הדברים נוהגים על הרוב, וכן רוב הדברים הטבעיים הם על הרוב, וכן על הרוב שהאדם כשהוא בעל מום הוא מורישו לבנו. וישאר הבן מיושב בעושר אביו (כשאביו עשיר). וכן כשהוא חכם הוא מלמד לבנו על הרוב.”

מבואר שמנין שנות האדם תלויים הם במזגו, ומכיון שמזג הבן דומה למזג אבותיו אשר נוצר מהם, על פי רוב יהיו גם מנין שנות חייו דומים למנין שנות חיי אבותיו.

זו היא דעת רבי עקיבא במשנה בעדויות, אולם בתוספתא (עדויות שם) נחלקו חכמים על ר"ע, ולדבריהם אין האב זוכה לבנו בחמשה דברים אלו, אלא בעודו קטן קודם שהגיע לפרקו ונתחייב במצות, אבל משהגיע לפרק ונתחייב במצוות אם הוא צדיק זוכה לעצמו, ואם לאו אין אביו זוכה לו.

כלומר שלדעת חכמים השפעת המזג על חיי האדם היא רק עד שנעשה חייב במצוות אך מעת שנתחייב במצוות, מנין שנותיו תלוי במעשיו ובצדקותו. ונמצא שלדעת חכמים אין סיבה שהאדם יחיה כמנין שנות אבותיו, אלא הכל תלוי בצדקותו.

ובדברי ת"י והמדרש רבה (הנ"ל) משמע לכאורה כדעת ר"ע שמזג האדם הבא לו מאבותיו משפיע על מנין שנותיו גם לאחר שנתחייב במצוות².

מעשי האדם מקצרים ימיו

ועדיין צ"ב, דעת רב עקיבא, וכי חיי האדם תלויים רק במזגו והרכבתו³?

אכן יש להשלים את דברי רבי עקיבא עם דבריו במסכת יבמות (ג.) שם מפרש רבי עקיבא

2. דברים אלו הם לפירוש הרמב"ם (במשנה בעדויות שם) אולם הרע"ב (שם) שם מפרש, שהאב זוכה לבן בְּשָׁנִים, מכח זכותו, שאם יש לאב זכויות, זוכה לבנים נאים, בעלי כח, בעלי חכמה, עשירים, ומאריכי ימים. ולא מצד טבעו ומזגו העוברים לבנו בטבע.

ולדבריו לכאן אף דברי חכמים יתפרשו בדרך זו, שכל זכויותיו של האדם מועילות לבנים רק עד שיגיעו לפרקם, אך משהגיעו לפרקם, חכם, חכמתם, עשירותם, אורך ימיהם, וכל ענייניהם תלויים בצדקותם.

3. ראה באב"ע (שמות כג, כה) "והנה ידענו כי לכל איש זמן קצוב וזמן ידוע שיכול לחיות כפי רוב החום והליחה התולדת"... עיין שם שמאריך בענין זה. וחזינא מדבריו שאורך שנות האדם תלוי ברוב החום והליחה התולדת'.

וראה עוד בספורנו (שמות כג, כה) שגם בדבריו מבואר ענין זה, "את מספר ימיו אמלא. תתחיו כמדת השמן אשר בנר אלהים, והוא הלחות השרשי בתולדה. והפך זה יקרה על הרוב שימות האדם קודם שיכלה הלחות השרשי בחלאים, (מאורעות אלו) יקרו מרוע בחירה או מצד המערכת והיסודות.

את הפסוק (שמות כג, כו) 'את מספר ימיך אמלא', שאם זוכה האדם משלימין את שנותיו כפי שנקצבו לו בשעת לידתו, אך אם לא זכה, פוחתין לו משנים אלו⁴.

כלומר שודאי אין מנין שנות חיי האדם תלויים רק במזגו, ובודאי שישנה השפעה למעשיו וצדקותו, אלא שמנין השנים הראשוני שנקצב לו, הוא על פי מנין שנות אבותיו, שכך מזגו ותכונתו הטבעיים, ולמנין שנים אלו יגיע אם יזכה, אך אם ירשיע - יתקצרו לו שנותיו.

האם נחסרו שנים משנותיו של משה רבנו?

עוד יש להתבונן דהנה מדברי ת"י משמע שמשה לא מילא את שנותיו, ומת טרם שהגיע לימי אבותיו, ואילו בגמ' (סוטה יג): למדו ממה שאמר משה, 'בן מאה ועשרים אנכי היום' שמת ביום שנולד, כי הקב"ה ממלא ימיהם ושנותיהם של צדיקים, כדכתיב 'את מספר ימיך אמלא, ומשמע בגמ' שמקרא זה התקיים במשה רבנו ובמפרשים על פסוק זה (שמות כג, כה) 'את מספר ימיך אמלא' כתבו שבכלל ברכה זו: 'שיגיע האדם לשנים שנקצבו לו מראש'.

וכן מצינו בספורנו (דברים לא, ב) שכתב להדיא שלא נחסר מימיו של משה כלום:

"בן מאה ועשרים אנכי היום - ואין להתעצב על מיתתי, שלא הייתי ראוי לחיות עוד בטבע".

ומאיך במשה נאמר הלשון 'קרבו' וכאמור שלא זכה להגיע לימי אבותיו, ומשמע שנחסרו ימיו⁵, וצ"ע.

מדוע דוקא ג' צדיקים אלו מינו פרנס בימיהם?

דבר נוסף מבואר בת"י שג' צדיקים אלו שנאמר בהן קריבה - יעקב משה ודוד, מינו פרנס בימיהם. ומשמע לכאורה שיש שייכות בין מה שצדיקים אלו לא הגיעו ימיהם לימי אבותיהם, לעובדה שהם מינו פרנסים בימיהם. ויש לידע מה השייכות?

4. ולדעתו אין אפשרות שיוסיפו לו על השנים שנקצבו לו, ואילו חכמים סוברים שאם זכה מוסיפין לו, ואם לא זכה פוחתין לו.

5. יש להוסיף כאן נקודה מעניינת, דהנה לוי חי 137 שנים. קהת בנו - 133 שנים. עמרם בנו 137 שנים. ואילו משה רק 120 שנה כלומר 17-13 שנים פחות מאבותיו. שנים אלו היה שבע שנים של כיבוש ושבע של חלוקה, כלומר שמשה היה אמור להביא את בני ישראל לארץ ישראל לסיים את הכיבוש והחלוקה, ורק אז לעלות השמימה, אך יען לא האמנתם בי וכו' לא יכל להיכנס לארץ.

ביאור הדבר נראה על פי דברי הספורנו (שמות כג, כה) שגם בדבריו מבואר שמנין שנות האדם תלויות 'בלחות השרשי בתולדה':

"את מספר ימיך אמלא. שתחיו כמדת השמן אשר בנר אלהים, והוא הלחות השרשי בתולדה. והפך זה יקרה על הרוב שימות האדם קודם שיכלה הלחות השרשי בחלאים, יקרו מרוע בחירה או מצד המערכת והיסודות. והנה במלאת לאדם מספר ימיו ידאה על הרוב בנים לבניו ויוכל ללמדם, כאמרו 'והודעתם לבניך ולבני בניך' ויתוקן בחיי הזקנים עניני הדורות, כמו שספר שקרה בענין לוי קהת ועמרם".⁶

מתוספת דבריו מבואר שהברכה הגדולה במה שימלאו ימיו של האדם, היא שעל פי רוב יראה בנים לבניו וילמדם תורה, וזהו תיקון הדורות הבאים שיקרה בחיי הזקנים.

יתכן שמטעם זה ג' צדיקים אלו שלא הגיעו ימיהם לימי אבותיהם ולא הספיקו ללמד את צאצאיהם כמו הצדיקים שממלאים ימיהם⁷, לפיכך טרחו למנות פרנס ראוי בימיהם כדי שישלים את מלאכת תיקון הדורות הבאים והכשרתם.⁸

וַיַּעֲמֵד עַמּוּד הָעֵנָן עַל פֶּתַח הָאֹהֶל • הָאֵם ה' נֹרְאָה לְמֹשֶׁה

ויהושע באהל, או מחוצה לו?

(דברים לא, טו) וַיֵּרָא יוֹשֻׁעַ בְּאֹהֶל בְּעַמּוּד עֵנָן וַיַּעֲמֵד עַמּוּד הָעֵנָן עַל פֶּתַח הָאֹהֶל:

מדוע עמד הענן על פתח האהל?

6. מה שקרה בענין לוי קהת ועמרם מבואר בתרגום יונתן בפרשת וארא, שכל אחד מהם זכה לראות את שרשת הממשיכים בדרכו, ראה בהרחבה בגיליון פרשת וארא.

7. למרות שאפרים למד אצל יעקב אבינו כמובא ברש"י בתחילת פרשת ויחי, מ"מ כנראה זה לא היה מספיק.

8. ואף שג' צדיקים אלו ראו נכדים, לכאורה כוונת הספורנו לא רק לדורות הנכדים אלא לכל הדורות הבאים.

**וְאַתְּגִילִי אִיקָר שְׂכִינְתָא דַּיִי בְּמִשְׁכְּנָא בְּעִמּוּדָא דְעִנָּא, וְקָם עִמּוּדָא
 דְעִנָּא עַל תְּדַע מִשְׁכְּנָא וּמִשָּׂה וִיהוֹשֻׁעַ קִמּוֹן מִן לְבָר:
 [ונגלה כבוד שכינת ה' באהל בעמוד ענן, ויעמוד עמוד הענן על פתח
 האהל ומשה ויהושע עמדו מבחוץ]**

ת"י מוסיף שמשה ובני ישראל עמדו מחוץ לאהל, מדוע?

ניתן להבין זאת על פי דברי הרמב"ן כאן, שמפרש שה' רצה לדבר עם משה ושישמע גם יהושע ובכך יצוה את יהושע עצמו, והנה למשה נאמר 'ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת', אבל יהושע לא היה במעלה ההיא, ואסור היה להיכנס באהל כלל, ולכן נאמר שהענן ובו השכינה, עמדו על פתח האהל חופף על האהל אך לא ממש באהל.

ובזה הרמב"ן חולק על האב"ע שמפרש שה' נגלה בתוך האהל ממש, ואילו עמוד הענן היה על פתח האהל.

ובת"י נראה כדברי הרמב"ן שה' נגלה בעמוד הענן על פתח האהל ומשה ויהושע עמדו מחוץ לאהל והטעם כי יהושע לא יכל להיכנס, לכן עמדו מבחוץ, ולכן נגלה ה' בפתח האהל ולא כמו שנגלה אל משה תמיד בתוך האהל.

הַנֶּגֶד שׁוֹכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ • משמעות השכיבה עם האבות

**(דברים לא, טז) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הַנֶּגֶד שׁוֹכֵב עִם אֲבֹתֶיךָ
 וְקָם הָעַם הַזֶּה וְזָנְהָ אַחֲרַי אֱלֹהֵי נְכַד הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָּא
 שָׂמָה בְּקִרְבּוֹ וְעִזְבֵנִי וְהִפֵּךְ אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר פָּרַתִּי אִתּוֹ:**

מה טמון במושג זה - 'הנגד שוכב עם אבותיך'? הקבורה לצד האבות, או עצם המיתה?

רש"י (בראשית מז, ל)⁹ מפרש את מה שאמר יעקב ליוסף 'ושכבתי עם אבותי', ששכיבה עם האבות היא מיתה ולא הקבורה:

"ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה, שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, ועוד, מצינו בכל מקום לשון שכיבה עם אבותיו היא הגזיעה, ולא הקבורה, כמו וישכב דוד עם אבותיו, ואחר כך ויקבר בעיר דוד (מלכים א ב, י)."

ואילו הספורנו (שם) מפרש שהוא ענין ההספד:

"שכיבת המת עם אבותיו, הוא הנחת מטת המת במקום המספד וסבוב הסופדים, ולכן נכתב זה הלשון בכל המלכים צדיקים ורשעים שמתו על מטתם בספר מלכים."

ת"י (כאן) מפרש באופן אחר:

וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה, הֲאֵאתָ שָׁכִיב בְּעַפְרָא עִם אֲבֹתֶךָ וְנִשְׁמַתְךָ תִּהְיֶה גְנִיזָא בְּגִיזַי חַיִּי עִלְמָא עִם אֲבֹתֶךָ. וְיִקְוֹמוּן דְּשִׁיעֵי עִמָּא הַדִּין, וְיִטְעוּן בְּתַד טְעוּת עִמְמִיא דְּהִינּוּן עֲלִילִין תַּמּוֹן בִּינִיחוּן וְיִשְׁבְּקוּן דְּחֻלְתֵּי וְיִשְׁנֹן יַת קִיּוּמֵי דִּי גְזֵרִית עִמְהוֹן:

[ויאמר ה' אל משה, הנה אתה שוכב בעפר עם אבותיך, ונשמתך תהיה גנוזה בגיזת חיי עולם עם אבותיך, ויקומו רשעי העם הזה ויטעו אחד אלילי העמים שהם באים לשם ביניהם, ויעזבו יראתי והפרו את בריתי אשר כרתי אתם]

לדברי ת"י השכיבה עם האבות כוללת ב' דברים: א. שכיבה בעפר עם האבות - כלומר קבורה לצידם, ודלא כרש"י הנ"ל. ב. גניזת הנשמות לחיי עולם הבא עם האבות.

ענין גניזת נשמת משה רבנו לחיי עולם הבא, מוזכר גם בספרי (פרשה שה):

9. וכן האב"ע שם בפירושו ראשון. אך בפירושו השני כתב שהוא לשון קבורה.

”אלהים גנזו לחיי עולם הבא ואין כל בריה יודעת בו... מובטח לו
שבן עולם הבא הוא, שנאמר 'ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם
אבותיך“.

גניזת הנשמות הוא מהשלבים העוברים על הנשמה לאחר פטירתה וכמו שכתב האור החיים
(ויקרא כו, יא) שהוא 'תכלית מנוחת הנשמות', וזהו 'יצרור בצרור החיים'.

ובספר 'באר בשדה' (ממפרשי רש"י) בביאורו על דברי רש"י (הנ"ל בראשית מז, ל) כותב
שהשכיבה עם האבות היא לאחר י"ב חודש, כשהנשמה עולה לגן עדן העליון עם נשמות
אבותיה הקדושים שנשמתן צרורה בצרור החיים.

בדרך אחרת ביאר הפ' יונתן את דברי ת"י אודות 'גניזת הנשמה', שהקב"ה ניחם את משה
רבנו שאע"פ שגופו גנוז מול בית פעור, מ"מ נשמתו גנוזה בצרור החיים ומזומנת לחיי עולם
הבא.

**וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהֵי בְּקָרְבִי
מִצְאוֹנֵי הָרְעוֹת הָאֵלֶּה • מדוע הצרות ממשיכות לאחר שקיבלו**

עליהם ישראל תשובה?

**(דברים לא, יז) וְחָרָה אַפֵּי בּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא וְעִזְבוּתֵים וְהִסְתַּרְתִּי
פָּנָי מֵהֶם וְהָיָה לָאֵכָל וּמִצְאָהוּ רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר
בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהֵי בְּקָרְבִי מִצְאוֹנֵי הָרְעוֹת
הָאֵלֶּה:**

לכאורה אמירה זו - 'על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה', היא הכרה
של בני ישראל בחטאם ותשובתם אל ה', ואם כן מדוע בפסוק הבא (פסוק יח)
נתפרש שהצרות ממשיכות, כאמור: "וְאָנֹכִי הִסְתַּר אֶסְתִּיר פָּנָי בַּיּוֹם הַהוּא עַל כֹּל

הֲרַעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֶל אֱלֹהִים אַחֲרַיִם?

המפרשים עמדו על קושיא זו וביארו בכך כמה ביאורים:

הרמב"ן מפרש שאמירה זו אינה תשובה גמורה, אלא הרהור תשובה, ומטעם זה בפסוק יח לא נאמר שימשיכו 'רעות רבות וצרות' כמו שהיה קודם הרהור תשובה זה, אלא יהיה מצב של הסתר פנים עד אשר ישובו בתשובה שלמה לפני ה'.

האור החיים מבאר שאמירת בני ישראל 'על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה' אינה תשובה, אלא טענה של בני ישראל - שהעונש שהושת עליהם חמור מהעבירות, כי אמנם חטאו ישראל וצריכים לקבל עונשם, אך ראוי שיבוא העונש בדין, ואילו עונש זה אינו עונש חיובי המגיע בדקדוק הדין, אלא הוא סילוק השגחת ה' מבני ישראל כאילו אינו משגיח על הנעשה עמם, עד ש'ומצאהו רעות רבות וצרות' לאין מספר.

ועל כך עונה התורה בפסוק יח: "וְאֶנְכִי הִסְתַּר אֶסְתִּיר פְּנֵי בְיֹום הַהוּא עַל כֹּל הַרְעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֶל אֱלֹהִים אַחֲרַיִם", שהיות וחטאו בעבודה זרה שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה, ראוי שיבואו עליהם כל הרעות שבעולם, כי אין רעה בעולם שאינה כנגד עבירה, ומכיון שעברו על כל התורה כולה, בדין שיקבלו את כל הרעות.

גם הספורנו מפרש שאין באמירה זו משום תשובה, אלא בני ישראל סבורים שאין ה' בקרבם ואין להם אל מי לפנות להתפלל ולשוב בתשובה. ועל כך אומרת התורה שאין זה נכון שאין ה' בקרבם, אלא "וְאֶנְכִי הִסְתַּר אֶסְתִּיר פְּנֵי", דהיינו שה' נמצא אלא שהוא מסתיר פניו, ואם ישובו בתשובה יקבל תשובתם¹⁰.

בתרגום יונתן גם נראה שסבור שאמירה זו אינה תשובה של בני ישראל, אך מבאר באופן אחר:

וַיִּתְקוּף רוּגְזִי בְּהוֹן בְּיוֹמָא הַהוּא וְאַדְחִיקִינוּן וְאַסְלַק שְׂבִינְתִּי מִנְהוֹן
וַיְהוֹן לְבִיזָא וַיֵּאדְעוּן יְתַהוֹן בִּישָׁן סְגִיאוֹן וְעָקוּן וַיִּמְדוּן בְּעִידְנָא הַהִיא
בְּשִׁבּוּעָא מְטוּל דְלִית שְׂבִינְתָא אֱלֹהֵי שְׂרָיָא בְּמַצְעֵי אִידְעוּנִי בִישְׁתָּא
הָאֵלִין:

10. בדעת זקנים ביאר שפסוק יח מדבר על זמן אחר - בימי אסתר שאי יסתיר ה' פניו מבני ישראל ויבקש המן לאבדם, ואינו המשך של הפסוק הקודם וכמו שלמדו בגמ' (חולין קלט:): 'אסתר מן התורה מנין?' מפסוק זה 'ואנכי אסתר אסתר פני'.

[והרה אפי בהם ביום הוא, וארחיקם ואסלק שכינתי מהם, ויהיו לביזה ויקרה אותם רעות רבות וצרות, ויאמרו בעת ההיא בשבועה, מפני שאין שכינת אלקי שורה בקרבי קדוני הרעות האלה]

ת"י מוסיף כאן דבר פליאה, שהאמירה של בני ישראל 'על כי אין אלוקי בקרבי' תהיה **בשבועה**, שבנ"י ישבעו על כך שמשום שאין ה' בקרבם אירעו כל הרעות האלה.

וצ"ב מה טעם יש להישבע על כך? ומנין למד תרגום יונתן דבר זה?

וביאר הנו"כ יהונתן כוונת ת"י שהיות ויהיה סילוק שכינה באופן כה מבהיל שאין רואה ואין מגיב על כל הצרות שבאו עליהם, יהיה הדבר ברור עד כדי שיוכלו להישבע על כך, שהצרות שבאות עליהם הם 'על כי אין אלוקי בקרבי', ולא יהיה יתכן לתלות מאורעות כה קשים באיכות ובכמות בשום מקרה או גורם אחר, מלבד על כי אין אלוקי בקרבי.

יתכן שהמטרה בבהירות זו שתהיה לבני ישראל בהבנת המאורעות, היא לכוון את בני ישראל להכרה שהרעות באות מחמת עזבם את ה', ועליהם לשוב אל ה' בתשובה גמורה, היפך המצב האמור בקללות שבפרשת כי תבוא - 'כי תלכו עמי בקרי' - שתאמרו מקרה היה.

וזהו שנאמר בפסוק יח שכל עוד ולא ישובו בתשובה, ימשיך מצב זה של הסתרת פנים, שישראל ירגישו 'כי אין ה' בקרבי', עד אשר ישובו על כך שעבדו לאלוהים אחרים.

ונמצא לדברים אלו שאף לדעת ת"י אין אמירה זו של בני ישראל תשובה לה' אלא התעוררות והכרה במסובב, ועתה עליהם לשוב בתשובה שלמה.

וְשַׁמְתֶם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית יְיָ • היכן היה מונח ספר

התורה?

**(דברים לא, כז) לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׁמְתֶם אֹתוֹ
מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד:**

מה הפירוש מצד ארון ברית ה'?

רש"י מביא ב' פירושים יש אומרים שהיה בולט מדף מן הארון מבחוץ ושם היה מונח, ויש אומרים בתוך הארון מצד הלוחות הי מונח.

ת"י מפרש באופן אחר:

**סָבוּ יֵת סֵפֶרָא דְאֹרִייתָא הָדָא וְתַשְׁוִּיזוּן יִתְיָה בְּקוֹפְסָא מִן צֵטְר
יְמִינָא דְאֲרוֹן קְיִימָא דִּי אֱלֹהֵיכוֹן וְיְהִי תַמָּן בְּכוֹן לְסֵהִיד:
[קחו את ספר התורה הזה ושמתם אותו בקופסא, מצד ימין של ארון
הברית ה' אלקיכם, והיה שם בכס לעד]**

לכאן דעת ת"י כחז"ל (ב"ב: יד): שהיה מדף שבלט מארון הברית ועליו היה מונח, והוסיף ת"י שעל המדף היה קופסא והספר תורה היה מונח בתוכה.

אמנם ה'פירוש' הונתן' הבין לא כך, אלא שדעת ת"י שהס"ת היה מונח בתוך הארון, ות"י קורא ל'ארון' - 'קופסא'.

יום הכיפורים

פנינים על עבודת הכהן גדול ביום הכיפורים

וְסִמַּךְ אֶהְרֹן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו • כִּיצַד נִיתֵן לְסִמּוּךְ עִם ב' יָדַיִם

בין קרני השעיר?

(ויקרא טז, כא) וְסִמַּךְ אֶהְרֹן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר הַחַי וְהִתְנַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֹזֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְנָתַן אֹתָם עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר וְשָׁלַח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמִּדְבָּרָה:

באיזה אופן סמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר?

בגמ' מנחות (ג:): למדו מפסוק זה שכתוב 'ידו' ונקרא 'ידיו' שבכל הקרבנות הטעונים סמיכה יש לסמוך בשתי ידים על ראש הקרבן, ולא די ביד אחת.

אולם עדיין לא נתבאר האם צריך שיהיו ב' ידיו מונחות אחת על השניה? או שיהיו מונחות על ראש השעיר ללא כל חציצה של אחת בחברתה?

בת"י מפורש הדבר:

**וְסִמּוּךְ אֶהְרֹן יֵת תְּרַתֵּין יָדָיו בְּסִידְרָא חֲדָא יֵת יְמִינִיה עַל שְׂמֹאלֶיהָ
עַל רִישׁ צְפִירָא חֵיָא וְיִזְדִּי עָלָיו יֵת כָּל עֹזֵיית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיֵת כָּל
מְרֻדֵיהוֹן לְכָל חַטָּאֵיהוֹן...**

[וסמך אהרן את שתי ידיו בסדר אחד, את ימינו על שמאלו, על ראש השעיר החי והתודה עליו את כל עונות בית ישראל ואת כל פשעיהם לכל הטאתם].

הרי שת"י סבור שהאופן הנדרש הוא להניח יד אחת על השניה - את ימין על שמאל, וכך לסמוך על הקרבן. וטעם הדבר כדי שייעשו שתי ידיו כיד אחת, ודבר זה דייק ת"י ממה שנאמר בפסוק ידו וקוראים 'ידיו' לומר שיסמוך בשתי ידיו באופן שייראה כיד אחת, והוא על ידי שיניח יד ימין על יד שמאל. (אהבת יונתן)

וכך מבואר בזה"ק על הפסוק 'וישא אהרן את ידו' (ויקרא ט, כב) "כתיב ידו חד, בגין דבעי לארמא ימינא על שמאלה". [כתוב ידו אחד, שצריך להרים ימינו על שמאלו]

יש שביארו הטעם שנצרך לסמוך דוקא באופן זה, היות וצריך לסמוך בין קרנות השעיר בב' ידיו ואין מקום לב' הידים שם, לכך מניח יד ימין על יד שמאל. (נו"כ יהונתן)

אלא שבתו"כ (פ"ג י"ג) מבואר להדיא לא כך:

"וסמך את ידו על ראשו' - ולא ידו על גב ידו".

וכן בתוספתא (מנחות פ"י ה"ג):

"מניח שתי ידיו על גבי קרניו של זבח... ולא היה מניח ידיו זו על גב זו. ולא היה דבר חוצץ בין ידים לקרנות".

הרי שיש מחלוקת בדבר האם צריך לסמוך על ראש השעיר, כאשר יד ימין על יד שמאל, או עם ב' ידיו בנפרד.

**וְנָתַן אֲתֶם עַל רֹאשׁ הַשְּׁעִיר • כִּיצַד הִטְעִינוּ אֶת הָעוֹנוֹת עַל רֹאשׁ
הַשְּׁעִיר?**

**(וַיִּקְרָא טוֹ, כֹּא) וְסָמַךְ אֶהָרֶן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ
הַשְּׁעִיר הַחַי וְהִתְנַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת
כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְנָתַן אֲתֶם עַל רֹאשׁ הַשְּׁעִיר
וְשָׁלַח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמְּדַבֵּרָה:**

לאחר הסמיכה והווידוי נאמר בפסוק שהכהן גדול היה נותן את העונות על ראש השעיר. כיצד התבצעה הטענה זו של העונות?

ברמב"ם (מורה נבוכים ג, מו) מבואר שהכה"ג העביר את העונות באמצעות הוידוי אל ראש השעיר.

אולם בת"י על הפסוק כאן מתבאר הדבר באופן אחר:

**וַיִּתֵּן יְתֵהוֹן בְּשָׁבוּעָה אֲמִידָא וּמְפֻרְשָׁא בְּשֵׁמָא דְכָּא וַיִּקְרָא עַל דִּישׁ
צְפִידָא...
[ונתן אותם בשבועה אמודה ומפורשת בשם הגדול והנכבד על ראש
השעיר].**

הרי שהטעינו את העונות על ראש השעיר באמצעות שבועה בשם המפורש, וצ"ב את מי השביעו בשבועה זו?

אופן א' שבועה בשם המפורש בשביל לקשור הקטגורים לראש השעיר
השפתי כהן מבאר שהיות ומכל עבירה נוצר קטגור, היה קושר הכהן גדול את כל אותם

קטגורים שנוצרו מהעונות על ראש השעיר, כדי שישתלחו לעזאזל יחד עם השעיר¹¹.

והוסיף השפתי כהן שלאחר שקשר הכה"ג את הקטגורים אל ראש השעיר לא נותר כח בשעיר לעמוד על רגליו, והוצרך האיש המשלח לשאת אותו על כתפו עד לעזאזל¹². ומטעם זה היו מתקינים בדרכו של השליח סוכות ובהם מים ומזון (יומא סז). ואומרים לשליח 'הרי מזון הרי מים', וזאת למרות הצום החמור של יוה"כ משום שהיה השליח תשוש מטורח סחיבת השעיר על גבו בדרכו לעזאזל.

ואולם מה שאמרו בגמ' (שם) שמעולם לא נצרך אדם לכך ולא היו עושין כן אלא בכדי שיטב לבו - 'שיהיה לו פת בסלו'. ואף שכאמור סחב את השעיר על גבו מ"מ היה הכה"ג נשבע שבועה נוספת בשם המפורש והיא הועילה לתת כח בשליח לשאת את השעיר.

ובסה"כ הזכיר הכה"ג את השם המפורש ג' פעמים בסדר העבודה, אחת לקשור המקטרגים לשעיר. והשניה לתת כח בשליח. והשלישית לתת כח בשעיר לסבול המקטרגים.

אופן ב' השבעת הס"מ שלא יבטל הקרבן

פירוש נוסף הובא באהבת יונתן על פי המבואר בחז"ל (פדר"א מ"ו. זוהר ח"ג קא): שהשעיר לעזאזל היה כביכול קרבן לס"מ שניתן לו כשוחד שלא יבטל את קרבן בנ"י¹³, ולכך השביעו את הס"מ שאכן לא יבטל את קרבנם.

11. וזאת עשה באמצעות שם המפורש בן מ"ב אותיות (ולא השם בן ע"ב אותיות) שהוא שם הגבורה, והיה מתגבר עליהם וכופתם על ראש השעיר.

12. ראה להלן שהוסיף לבאר שנצרכה אף שבועה נוספת בכדי לתת כח בשעיר שיוכל לשאת את כל המקטרגים.
13. ראה ברמב"ן (ויקרא טז, י) שביאר דבר זה: "אבל צוה הקב"ה ביום הכפורים שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקומות החורבן, והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כחו יבא חורב ושממון, כי הוא העילה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והמכות והפירוד והחורבן... ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקין בלשון רבותינו, ובלשון הכתוב (להלן יז, ז) שעירים, כי כן יקרא הוא ואומתו שעיר. ואין הכוונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן מאתנו אליו חלילה, אבל שתהיה כוונתנו לעשות רצון בוראנו שציונו בכך".

וְשַׁלַּח בֵּיד אִישׁ עֵתִי ♦ האם היו בוחרים דווקא איש שהגיע זמנו

למות?

(ויקרא טז, כא) וְסַמֵּךְ אֶהָרֶן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר הַחַי וְהִתְנַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֹזֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם וְנָתַן אֹתָם עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר וְשַׁלַּח בֵּיד אִישׁ עֵתִי הַמְדַבֵּר:

מה הפירוש איש עתי?

ברש"י כתב "המוכן לכך מיום אתמול", וכך מובא בתו"כ (כאן) שעתי פירושו מזומן. והיינו שיהיה מוכן לכך מיום אתמול.

בת"י על פסוק זה מבואר יתרה מזאת:

**וּפְטוֹר בֵּיד גֵּבֶר דִּי מְזִמֵּן מִן אֲשֵׁתְקַד לְמַהֵךְ לְמַדְבְּרָא דְצוּק דְהוּא בֵּית חֲדוּדִי:
[וישלח ביד איש שמוכן מהשנה שעברה ללכת למדבר של צוק שהוא בית חדודו].**

הרי שהאיש עתי צריך להיות מוכן כבר מאשתקד משנה שעברה, ולא רק מיום אתמול, ויתכן שת"י סבר שעתי אין פירושו מזומן אלא כמש"כ הרד"ק:

"שהוא מורגל ללכת שם עתים הרבה, ונקרא כן על שם העתים".

וברשב"ם (כאן):

"איש הבקי בדרכים ובמדברות, ורגילין בכל עת שולחין אותו".

ולפ"ז זהו 'מאשתקד' - שכבר הלך לשם בשנה שעברה. וכמש"כ האב"ע את ב' הפירושים:

”מזומן לעתו, או מנהגו ללכת בכל עת בכפורים“.

מדברי ת”י נראה בעליל דלא כדברי החזקוני כאן בשם המדרש שכתב, שהאיש עָתִי היה מי שהגיע זמנו למות בזו השנה. וז”ל:

”נמצא במדרש, עָתִי שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה, שהרי הנושא את השעיר אינו עובר שנתו, לכך היו בוררין איש שהגיע זמנו למות תוך אותה שנה, וחכמת המזלות היתה קלה בעיניהם“.

כלומר שידעו מי הוא העתיד למות ע”י חכמת המזלות, ובחרו באחד כזה.

ובזוהר (חלק ג’ סג: ג) כ”כ סבר כדעה זו אלא שמבואר שם שידעו מי הוא האמור להישלח באמצעות סימנים מיוחדים שהיו בו (ולא הוצרכו לחכמת המזלות) שעינו אחת גדולה מחברתה, וגבות עיניו מתכסין בשערות רבות, ועינו כצבע גוון כחול שבו כוחלים העיניים, ולא היה מסתכל ישר, ועי”ז היו יודעים שהוא האיש המיועד¹⁴.

ובת”י נאמר להדיא שהיה אותו שליח משנה שעברה, הרי שהוא חלוק על דעה זו.

וְשַׁלַּח אֶת הַשְּׁעִיר בַּמִּדְבָּר • מי היה דוחף את השעיר מהצוק?

השליח, או הרוח?

(ויקרא טז, כב) וְנָשָׂא הַשְּׁעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזֵרָה וְשַׁלַּח אֶת הַשְּׁעִיר בַּמִּדְבָּר:

מה הפירוש ושלח את השעיר במדבר?

14. תוכן סימנים אלה ראה ביאורם בספר צרור המור: (פרשת אחרי מות) ”וְשַׁלַּח בְּיַד אִישׁ עֲתִי הַמִּדְבָּרָה” - אשר פירשו בו בזוהר שהוא איש ראוי להוליך המנחה לסמאל, לפי שסמאל נקרא איש ’רע עין’ ואמרו שם שהיו מבקשים בכל ישראל איש מוכן ’רע עין’ - עינו אחת גדולה מחבירתה... עד שאמרו שם כי אדם אחד ’רע עין’ היה בטבריא שכל הרואה אותו היה מטמין עצמו, לפי שכל אדם שרואה בעיניו היה ממיתו. ועל זה נאמר ”ביד איש עתי” - איש ראוי ומוכן להוליך זאת המנחה לסמאל איש ’רע עין’, לקיים מה שנאמר ”כְּעֶבֶד פְּאֻדָּיו” (ישעיה כד, ב)

במשנה ביומא (סז). נאמר: "מה היה עושה חולק לשון של זהורית חציו קשור בסלע וחציו קשור בין שני קרניו, ודחפו לאחוריו, והוא מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים".

הרי שפירשה המשנה את ענין שילוח השעיר ע"י דחיפה אל הצוק ביד האיש עתה.

אולם בת"י מבואר לא כך:

וּסְוֹבֵר צְפִידָא עֲלוּי ית כָּל חוּבִיהוֹן לְאַתֵּר צְדִיָּא וְיַפְטוֹד גְּבָרָא ית
צְפִידָא לְמִדְבָּרָא דְצוֹק וְיִסּוֹק צְפִידָא עַל טוֹדוֹיָא דְבֵית חֲדוּדִי,
וְיִדְחִינֵיהּ רוּחַ זִיקָא מִן קֶדֶם יְיָ וְיָמוּת:

[ונשא השעיר עליו את כל עוזנתם למקום שמים, ושלה האיש את השעיר
למדבר של צוק ויעלה השעיר על ההרים של בית חדודו, וידיחנו רוח
סופה מלפני ה' וימות].

ומבואר בדבריו שהאיש עתי היה שולח את השעיר אל עבר הצוק, והשעיר היה עולה מעצמו אל ראש הצוק, והיתה יוצאת רוח חזקה מלפני ה' ודוחפתו לצוק, כלומר שהשילוח היה כפשוטו, והדחיפה היתה מעשה נסים ע"י הרוח.

ויתכן שדייק זאת מהלשון ושילח שנאמרה בפסוק ולא נאמר שהוא הדוחף.

לדברי ת"י מיושב קושיית האחרונים שדנו כיצד דוחף השליח את השעיר לעזאזל הלא יש בזה צער בע"ח, ותירצו שזה כמו רפואה וכו', ולת"י מיושב שפיר כי לדבריו הדחיפה נעשית על ידי הרוח.

